

Kristi Himmelfärds dag – Längtan efter en mänsklig värld

Av Hanna Stenström

Jag tror inte jag är den enda som ser Kristi Himmelfärds dag som en av kyrkoårets svårare helgdagar. Berättelsen om hur Jesus far upp till himlen är ju uppenbart symbolisk, så problemet är inte primärt att försöka få ihop den med verkligheten i ordets enklaste mening. Men det är inte enkelt att omformulera det den symboliska berättelsen säger till något som är intellektuellt begripligt, existentiellt angeläget samt i någon mening sant, verkligt. Här är dock inte min uppgift att lösa alla Himmelfärdsdagens problem utan att fokusera på ett av dem: det som sägs om makt och det som sägs, om än underförstått, om Gud, och om Jesus. Vi möter det i temat "Herre över allting", en utsaga om Jesus som präglar valet av bibeltexter och formuleringar i båda "Dagens bön". Mitt fokus är framförallt på "Gammaltestamentlig läsning", Dan 7:13-14, som inte är helt lätt att förstå och därmed inte direkt framstår som existentiellt angelägen.

Såväl temat "Herre över allting" som Dan 7:13-14 och dagens Psaltarpsalm, Ps 110, talar om en stark övermakt. Gud ger denna makt till "en som liknar en människa" (Dan 7), till en mänsklig kung (Ps 110) och till Jesus (temat). Makt framstår i dessa texter i hög grad som makt över andra människor. Det är lätt att associera till kungar och kejsare, imperier och andra välden som upprätthåller sin makt över människor genom att krossa deras oberoende och göra dem till sina lydiga undersåtar. Så har också många gånger Gud beskrivits genom historien, inte minst i kristen tradition. Den som kunnat göra anspråk på att vara den genom vilken Gud utövar makt på jorden har därmed fått en oerhörd legitimitet. Judar har ofta varit bland dem som utsatts för denna maktutövning. Överhuvudtaget finns det på Kristi Himmelfärds dag alltför tydliga öppningar mot kristen triumfalism, mot bilden av Jesus som den allhärskande som vi alla ska underkasta oss. Detta har ju många gånger fått svåra konsekvenser för individer och samhällen, i människors privata livshistorier och i världshistorien.

Idag är det många, såväl judar som kristna, som inte längre kan tro på en sådan Gud, Gud som den ytterste makthavaren, alla kejsares överkejsare. Då det här handlar om en kristen helgdag stannar jag vid det kristna och lämnar judiska nytolkningar av gudsbilden utanför. För kristna handlar det ofta om uppgörelse med hur den egna kyrkan, i likhet med andra kyrkor, blivit delar av makten, också den förtryckande makten. Jag vill försöka visa hur texten ur Dan 7 kan vara en resurs i kampen med detta problem, en resurs från det för judar och kristna gemensamma arvet. Dan 7:13-14 var uppenbart viktig för de första kristna och kan ha varit betydelsefull för Jesus själv och dem som följde honom under hans liv.

Dan 7:13-14 har en klar koppling till temat "Herre över allting". Att den läses på Kristi Himmelfärds dag förutsätter kristen tolkningstradition, med rötter ner i Nya testamentet: att "(e)n som liknar en människa" identifieras med Jesus. Bibeln 1917 översätter ordagrant "en som liknade en människoson". Det finns goda skäl att översätta "människa", inte "människoson", då det hebreiska uttryck som bokstavligen blir "människoson" vanligen betyder "människa". Sonen till en människa är rimligen just människa. Samtidigt blir, i Bibel 2000, kopplingen till evangeliernas bruk av "Människosonen" (se ex vis Mark 13:24-27) svagare. Översättarnas avsikt kan mycket väl vara att läsaren inte ska styras in i en läsning i enlighet med kristen tolkningstradition utan låta den gåtfulla texten öppna för andra läsningar, särskilt de som historiskt skolade bibelforskare kan klarlägga.

Men vad handlar då Dan 7:13-14 om ifall den läses i relation till det som med rimlig sannolikhet är dess ursprungliga historiska sammanhang? Och hur kan den utifrån det läsas i ett kristet sammanhang av kristna som inte vill se Kristus som den kosmiske överkejsarens viceregent och förtryckarnas bundsförvant?

Det historiska sammanhanget är, kort och förenklat, att Israel, som del av perserriket, blev del av Alexander den stores rike när denne 333 fvt definitivt besegrade perserna. Efter Alexanders död 323 fvt splittras hans rike. Israel låg mellan två av dessa riken: Ptolemeerriket, med huvudsäte i Egypten och det seleukidiska riket norr och öster om Israel, ett rike som när det var som störst sträckte sig från Balkan österut till Indien. Efter en tid av krig och konflikter blev Israel runt 300 fvt del av det ptolemeiska riket och förblev så tills landet efter ännu en tid av krig blev del av seleukidiska riket 198 fvt.

I Alexanders rike var grekiskt språk och kultur ett sammanhållande band och den pluralistiska kultur vi kallar "hellenistisk" växte fram genom möten mellan grekisk kultur och andra kulturer, inklusive den judiska. Även efter att riket splittrats och in i romersk tid lever den hellenistiska kulturen kvar och utvecklas vidare. Den hellenistiska kulturen var framförallt levande i städerna, och byggandet av städer var också en viktig del av att hålla samman Alexanders rike och de riken som växte fram när det splittrades.

Under hellenistisk och romersk tid levde många judar i diaspora runt om Medelhavet, och ställdes som alla minoriteter inför frågor om hur de skulle förhålla sig till den omgivande, dominerande, kulturen. De gav inte ett gemensamt svar utan flera olika. Även i Israel märktes helleniseringen och även där fanns olika sätt att förhålla sig. En helleniserad diasporajudendom växte fram, formad av människor som ville leva trofast mot sin tro och tradition men samtidigt vara del av det samhälle och den kultur där de faktiskt levde. Denna grekiskspråkiga helleniserade diasporajudendom blev avgörande för kristendomens framväxt.

Det är som alltid svårt att veta hur de vanliga människorna levde, de som inte lämnat efter sig texter och inte heller nämns i bevarade dokument. Hellenistisk kultur var en stadskultur, och vi kan föreställa oss att landsbygdsbefolkningar i högre grad behöll sitt språk och sin kultur. Vi har kvar några av de välutbildades texter som vittnar om "judendom på grekiska". Det handlade om att använda det grekiska språket men också om att uttrycka bibeltolkning och teologi med den grekiska filosofins begrepp. Flera av dem kommer från Egypten som de skrifter som skrevs av Filon av Alexandria (cirka 25 fvt – 40 vt), den översättning av Hebreiska bibeln till grekiska som kallas Septuaginta, kanske också Salomos vishet.

Den situation där Daniels bok skrivs – som beskrivs i Första och Andra Mackabeerboken – är mer komplicerad. Den tid då Israel var del av Ptolemeerriket anses ha varit en tid av relativt lugn och stabilitet, med den reservationen att ptolemeerna som alla stormakter inte drog sig för att exploatera underlydande folk. Situationen i Israel förändrades när Antiochus IV blev seleukiderriketets härskare och började driva en tydlig helleniseringspolitik i Israel. Antiochus uppmuntrade kult av grekiska gudar och helgade Jerusalems tempel till Zeus.

I en tid av accelererande konflikter tycks Antiochus ha uppfattat judisk religiös praktik som orsak till de konflikter han hade med sina judiska undersåtar. Han förbjöd därför omskärelse, sabbatsfirande och Torahläsning. Överträdelser straffades med döden och fromma judar dog martyrdöden. I historieskrivning idag kan betonas att det inte handlade om fientlighet mot judisk religion i sig eller om antisemitism utan om att upprätthålla den politiska makten, då judar i andra delar av seleukiderriket kunde fortsätta leva enligt sina traditioner. Antiochus politik ledde till det uppror som kallas "mackabeerupproret" och som resulterade i en självständig judisk stat (där det fortfarande fanns ett tydligt hellenistiskt inflytande) från tidigt 140-tal fvt till den romerska erövringen 63 fvt.

Daniels bok skrevs alltså med största sannolikhet i och för en krets judar som ville bevara sin tro och religiösa praktik i en politisk situation där detta kunde leda till döden. Dan 7 är ett centralt avsnitt i boken, skrivet för att ge hopp till dem som ännu håller ut men lever under dödshot samt till dem som sörjer dem som blivit martyrer. I Dan 7 ser huvudpersonen, Daniel, i en syn först tre djur, tre monster, som i Dan 7:16 tolkas som fyra kungar. Kungarna representerar de riken de styrde, som allmänt antas vara de babyloniska, mediska, persiska och hellenistiska rikena. Det görs också klart, i Dan 7:18, att "(e)n som liknade en människa" ska förstås som "den Högstes heliga" alltså som de som stått fast vid judisk tro och praktik även om det kostat dem livet. Dan 7:13-14 är en vision av de mördades, martyrens, återupprättelse när Gud slutligen visar sig starkare än mördarna, förtryckarna. Imperierna är monster, de upprätthålls med makt och våld. Mot dem står Gud som upprättar de mördade.

Här finns en potential för en tolkning som möjliggör en annan gudsbild än Gud som den yttersta övermakt som härskar genom jordiska makthavare. Dan 7:13-14 ger oss en bild, som i likhet med alla bilder öppnar för nya tolkningar, tolkningar som inte är de ursprungliga författarnas och mottagarnas. Därför kan vi här se en bild för en djupt mänsklig längtan. Längtan efter en värld som, för att använda ett slitet uttryck, är mänsklig. En värld som inte bygger på våld utan på det som kan växa fram när människor förmår att förverkliga det bästa i det mänskliga, i solidaritet med varandra och i inkluderande gemenskaper. Det är en bild som talar om längtan efter återupprättelse för dem som offrats i stormakers brutala spel och dem som stod fast vid sin tro också när det kostade livet. En gång handlade det om judiska martyrer men om bilden får öppna för nya tolkningar kan den inkludera också andra, som levtt och dött för visionen av en värld som är mänsklig, i ordets goda mening, inte monstruös.

Dan 7:13-14 förblir ändå, för mig, ambivalent. Maktspråket finns ju kvar, och för mig blir tolkning av texten därför del i en process som pågår i både judendom och kristendom, där talet om Guds makt ständigt måste problematiseras och korrigeras av andra språk. Ska det användas måste det vara som ett motspråk, som säger att Guds makt är den makt som befriar och upprättar dem som förtrycks och förtrampas.

I predikan i en kristen gudstjänst på Kristi Himmelfärds dag kan vi vända oss till evangeliernas berättelser om Jesus, där "Människosonen" är ett återkommande ord. Att reda ut hur ordet används i evangelierna och i andra judiska texter, hur den specifikt kristna tolkningen av Människosonen växte fram samt om den tolkningen har koppling till Jesu egen förkunnelse och självbild - det är en uppgift jag inte ens kan försöka ge mig på här.

Forskardebatten om detta som kan beskrivas som en snårskog eller ett träsk, om vi nu ska tala i bilder. Jag vill här bara kort lyfta fram en möjlighet som Thomas Kazen, känd också från denna blogg, argumenterar för i ett flera vetenskapliga arbeten.

Kazen menar att Dan 7:13-14, dess vision av ett kommande rike, förkroppsligat och representerat av "den högstes heliga", var central för Jesus från Nasaret. Jesus själv talade om detta rike som "Guds rike", en utopi om en värld där de nu sista blir först och de minsta störst. Jesus gjorde detta rike närvarande i sitt sätt att leva och verka, i den inkluderande gemenskap han skapade med gemensamma måltider som centrum. Han såg sig själv och den rörelse som han ledde som detta Guds rikets förespråkare och företrädare i likhet med den mänskliga, den Människoson, vi möter i Dan 7. Jesus kan ha hämtat kraft i denna vision av martyrernas återuppriktelse när han förstod att han också skulle bli dödad, av sin tids Imperium, som ett hot mot makten och ordningen. Han lärde dem som tillhörde hans rörelse att det är så de ska se på sig själva, så de ska förstå när motgång och svårigheter och död också blir deras verklighet. Så fortsatte hans rörelse att leva efter honom och fortsatte att i inkluderande gemenskaper och gemensamma måltider vittna om den nya värld som de hoppades på.

Vi vet ju vad som hände. Vi kan berätta om hur kristendomen blev en del av makten och skapade sina egna Imperier och vi kan berätta om andra sammanhang där kristna fortsätter att bära vidare Jesu vision och delvis förverkliga dem på nya sätt under nya samhällsvillkor. Nu är det vårt ansvar att forma bilder av hur Gud är och våra visioner av vad det är att leva i trohet mot Gud samt att ta ansvar för hur de kan leda till handling där vi är. Förhoppningsvis kan till och med Kristi himmelfärds dag, med dess vision av den stora återuppriktelsen, bli en plats där vi kan stanna till och finna resurser för den uppgiften.